

БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ

(Энг кадимги замонлардан хозиргача)

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТАРИХ ВА МАДАНИЙ МЕРОС ФАКУЛЬТЕТИ

БУХОРО ТАРИХИ КАФЕДРАСИ

БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ

(энг қадимги замонлардан ҳозиргача)

мавзусидаги Республика илмий-амалий (онлайн) конференция

МАТЕРИАЛАРИ

Бухоро – 2021

А.Мавлоновни ҳам четлаб ўтмаган. Унга нисбатан қуйидаги айбловлар илгари сурилади: “Сиз партиявий раҳбар лавозимларда ишлаб, сўнг ҳукумат бошлиғи бўлиб турганингизда Ўзбекистондаги маҳаллий ўзбеклар ва русларни сиқиб чиқариб, Туркистон ва Чимкентдаги қариндошларингизни, дўстларингизни масъул лавозимларга жойлаштиргансиз...”¹.

Албатта, бундай тухматларни қабул қилиш ҳалолликни биринчи ўринга қўйган инсон учун оғир эди. Қолаверса, А.Мавлонов мазкур масаланинг асл моҳиятини яхши англади. Шу сабаб, у ўша вақтнинг ўзида бундай тухматларни қабул қилмаган ва ўз хоҳиши билан истеъфога чиқишга тайёрлигини билдирган. Бу каби тухмат ва айбловлар сохта экани, унинг олдиндан уюштирилганлигини кўпчилик яхши биларди. Н.Мухитдинов ҳам: “А.Мавлоновнинг шу масалага доир ҳикоясини тинглаб унга нисбатан қўйилган айбловларнинг бирёқлама эканлигидан таажубландим”, - деб таъкидлаган эди.

Абдураззоқ Мавлоновнинг юқори лавозимларидан олиб ташланишининг энг асосий сабаблардан бири Марказ ва у юритган раҳбар кадрлар борасидаги адолатсиз сиёсат эди. Бу тенденция айниқса Сталин даврида янада кучайган, раҳбарларни тайинлашда унинг келиб чиқиши, туғилган жойига катта эътибор қаратилар эди.

Кейинчалик А.Мавлонов Жанубий Қозоғистонга юборилади. У ерда 1954-56 йилларда Жанубий Қозоғистон вилояти ижроия кўмитаси раисининг биринчи ўринбосари бўлиб ишлайди. 1959 йилдан Тошкент вилояти “Қибрай” совхозига директорлик қилади. 1962 йилда нафақага чиқарилади. 1975 йилда Тошкент шаҳрида вафот этади.

А.Мавлонов СССР Олий Советининг 2 ва 3-чақириқ депутаты бўлган. Узоқ йиллик самарали меҳнатлари учун 3 марта Ленин ордени, Меҳнат Қизил байроқ, 2-даражали ватан уруши, “Ҳурмат белгиси” ордени ва медали билан тақдирланган².

БУХОРО АМИРЛИГИНИНГ ҒАРБ МАМЛАКАТЛАРИ БИЛАН САВДО АЛОҚАЛАРИ

*Қудратов Ш.Ё.- БухДУ,
Бухоро тарихи кафедраси катта уқитувчиси*

Бухоро амирлиги тарихини ўрганиш ва таҳлил қилиш борасида кўпгина олим ва тадқиқотчилар томонидан илмий изланишлар олиб борилган. Бугунги кундаги энг асосий вазифалардан бири, амирлик тарихини ёритиб берувчи ўрганилмаган манба ва ҳужжатларни илмий истеъмолга киритиб ёш, баркамол авлодни мустақиллик руҳида тарбиялайдиган тадқиқотлар яратиш лозим.

¹ Мухитдинов Н. Кремлда ўтган йилларим. –Тошкент: “Ўзбекистон”, 1995. –Б.70.

² Ўзбекистон миллий архиви, 837-фонд, 33-рўйхат, 876-иш, 1-варак.

XIX аср охири XX аср бошларида Бухоро амирлиги шарқнинг йирик давлатларидан бири бўлиб, амирлик бу пайтда шарқ мамлакатлари билан бир қаторда Европа ва Америка давлатлари билан савдо алоқалари олиб борган. Хусусан, Англия, Германия, Франция, АҚШ давлатлари бозорларига амирлик маҳсулотлари экспорт қилинган бўлиб, амирликнинг экспорт қиладиган маҳсулотлари асосан пахта, ёғ маҳсулотлари, қорақўл тери, жун ва жун маҳсулотлари, ипак ва шойи маҳсулотларидан иборат бўлган. Бу маҳсулотларнинг сифати дунё бозорларида жуда юкори баҳоланган.

Бухоро жуда қадимдан Ўрта Осиёда ва жаҳонда қорақўл тери савдоси маркази саналиб, Ўрта Осиёнинг қорақўл етиштирадиган туманлари Қорақўл ва Қарши, Туркменистоннинг Чоржўй, Карки ҳатто Хоразм ва Афғонистондан Бухорога қорақўл терилари олиб келинган. Биргина Афғонистондан ҳар мавсумда Бухоро бозорларига 150-200 минг донагача қорақўл терилари олиб келинганлиги ҳақидаги маълумотлар мавжуд бўлиб[1] қорақўл терилари Бухоро орқали Россия бозорларига ва Америкага, ҳатто қорақўл тери жуда қадрли бўлган Кавказга ва Эронга ўтиб турган.

XIX аср охири XX аср бошларида Бухородан товарларнинг Европага олиб чиқилиши учун қулай имкониятлар пайдо бўлди. Бухоро ва Туркистондаги фаолият кўрсатаётган ёғ-мой заводларида тўпланган 80.000 пуд кунжара (мол озукаси) нинг қариб ҳаммаси Ботуми, Петроград ва Либава шаҳарлари орқали Германия мамлакатига, қора молларни боқиш учун озуқа сифатида юборилган.[2] Мазкур мамлакатда катта талаб қилинадиган товарлардан яна бири қорақўл терилари бўлган. Германиянинг 6 та фирма вакиллари Бухоро амирлигида бўлиб, жами хос бўлган қорақўл териларининг 3/1 фоизини сотиб олганликлари кўрсатиб ўтилган.[3] Бу даврда Лейпциг шаҳри қорақўл териларини қайта ишлайдиган жаҳон маркази саналган.[4] Чоржўй ва Янги Бухоро (Когон)да жун тозалайдиган махсус заводлар бўлиб ишлов берилган қўй терилари Львов ва Ригага экспорт қилиниб, шу ердан Германияга жўнатилган.

Савдо мунособатларида немис ва француз фирмаларининг роли катта бўлиб, жумладан немис фирмаси ҳисобланган Герарт ва Гей акционерлик жамияти ссуда берган ҳолда юкларни ва товарларларни ташишда муҳим роль ўйнаган.

Луи Зальи фирмаси Марказий Осиёдан Германияга ҳар йили 6 вагон ҳажмда ширинликлар ишлаб чиқаришда зарур бўладиган турли гиёҳларнинг илдизларини жўнатиб турган бўлиб, бу 650 пудни ташкил этган. Бу ишда Дюр Шмид фирмаси ҳам ўзини намоён қилган.

Бухоро амирлигидан Франциянинг турли шаҳарларига биринчи навбатда майизнинг турли хил навлари (сорт) олиб борилган. Алоҳида талаб қилинадиган бошқа товар тури писта ҳисобланган[5] Амирлик худудида етиштирилиб, нафакат ички бозорда, балки ташқи савдода ҳам

этироф этилган махсулотлардан бири пилла саналган. Саноат хомашёларидан саналган пилла махсулоти асосан Марсель шахрига олиб борилган. Нафақат пилла, балки ипак қурти уруғи ҳам хорижга олиб борилган.

Этнограф олима О.А.Сухарева[6] бунга аниқлик кирита туриб Хикмати Кинос Марселга 90 вагон пилла махсулоти олиб бориб ундан 50 вагони унинг мулки бўлганлигини, 40 вагони эса Мирзо Мухиддиновнинг мулки бўлганлигини, бу товарларни ташишда савдогар Мирза Сирожиддин Ҳаким ҳам иштирок этганлигини қайд этади

Бундан ташқари Бухородан Марсель шахри бозорларига 5000 пуд бошқа ҳар хил озиқ-овқат махсулотлари олиб борилиб бу махсулотлар ўзининг таъм-сифатларига кўра юқори баҳоланган. Ҳатто шунга ўхшаш Америка товарларидан устун турган.[7]

Биргина 1913 йилда Европа мамлакатларига ипак калавасининг 4.000 пуди, шу жумладан 3.000 пуд ипак пилласи Италиянинг Генуя шахрига олиб борилган. Бу шундан далолат берадики пилла мамлакатнинг асосий импорт товари ҳисобланган. Шунингдек Мирза Сирожиддин Ҳаким Милан шахрига катта миқдордаги пиллани олиб борганлиги қайд этилади.

Бухоронинг юқори сифатли тўқилган гиламлари хориж бозорларини ўзига жалб қилиб Европа ва Американинг бозорларида катта обрўга эга бўлган. Бу товар шаклининг турли мамлакатларда экспорти 10.000 пудни ташкил қилиб ундан 75 ёки 7.500 пуди бу бозорларга тўғри келган. Америка бозорларига олиб борилган товарлардан яна бири жун ҳисобланган. Бухоро амирлигидан экспортга жўнатилган жуннинг 50 фоизи ёки 50.000 пуди Америка ва Англия бозорларига тўғри келади.[8]

Шундай қилиб Бухоро амирлигининг Европа ва Океан ортига экспорти 2.295 минг ёки қуйидаги экспорт қилинадиган товарларнинг 6.5 фоизини ташкил қилган.

Пахта ёғи- 32.000 сўмга (рубль)

Кунжара – 32.000 сўмга

Жун -45.000 сўмга

Қоракўл тери-100.000 сўмга

Гиламлар-750.000 сўмга

Пилла ва ипак

қурти уруғи -600.000 сўмга

Ширинликлар тайёрлаш

учун илдизлар - 3312.000 сўмга

Бухоро амирлигида ғарб мамлакатлари билан савдо алоқаларининг ривожланиши рус товарларининг ғарбий Европа саноат моллари билан рақобатини кучайтирди.[9] Бундай ҳолат русь саноатчиларини ташвишга солиб қўйди. Россия ҳукумати Бухоро амирлиги билан 1891-1894 йилларда ўзаро музокаралар олиб борди. 1894 йилда Петербургда ўтказилган кенгашда Бухоро ва Хивада рус божхоналарини қуриш ва Ўрта

Осиёнинг бошқа худудларида ҳам унинг филиалларини ташкил қилишга келишиб олинди. 1894 йил охири 1895 йил бошларида Қарши, Калиф, Ғузор ва Паттахисор божхоналари очилди. Бухорода 1895 йил 1 январдан биринчи русь божхонаси иш бошлади[10] Шу йилдан Бухоро амирлиги Россиянинг савдо тизимига киритилди. Амирликнинг божхона тизимига кириши ўз навбатида ташқи савдода маълум даражада Шарқ ва Ғарб давлатларидан яққаланиб қолишига олиб келди. Чунки Бухоро амирлигида Ғарбий Европа товарларини киритилишига чек қўйилди.

Маълумки, дастлаб киритиладиган ва чиқариладиган товарлар учун амирликда бож эмас закот олиш белгиланган эди. 1872 йил 1 апрелда Туркистон генерал-губернаторлиги таркибида Закот бошқармаси ташкил этилиб 1874 йил 10 декабр гача ўз фаолиятини олиб борган. 1895 йилдан Туркистон Закот бошқармасининг тугатилиши туфайли ўлка 1881 йилгача божхона назоратидан четда қолади. Вужудга келган бу вазият Россия империяси ҳукуматини таҳликага солиб қўйган эди..

XIX асрнинг охиридан бошлаб Ғарбий Европадан Бухорога саноат товарларини олиб кириш тақиқланган бўлса ҳам барибир бу мамлакатлардан 100.000 миқдордаги сўмга, барча импортнинг 0.2 фоизини ташкил қилган ҳолда турли хил товарлар олиб кирилган. Чунки Буюк Британия, Германия, Франция, АҚШ каби мамлакатлар Бухоро амирлиги билан савдо алоқаларининг ривожланишидан манфаатдор эдилар. Бу даврда немис фирмалари қорақўл терини ҳар йили ўртача 100.000 дона атрофида амирлик сарҳадларидан олиб ўтишган. Чет эл фирмалари саналган Торрер, Килин, Рейхенштейн каби фирмалар Бухоро ҳукуматига қўшимча солиқ тўлаш шарти билан ўз вакиллари орқали қорақўл тери савдоси билан шуғулланганлар. Бухоро ҳукумати молия вазирлиги билан келишган ҳолда чет элга чиқариладиган қорақўл терининг ҳар 10 донасига 5 рубль миқдорда бож олиш жорий қилинди. Торрер немис савдо уйининг Бухородаги бўлими Дюршмид Варонов раҳбарлигида фаолият олиб борган. 1914 йилнинг 12 майида амирнинг ёзги қароргоҳи Мохи-Хосада амир билан қорақўл тери ва тери маҳсулотлари сотиш ва сотиб олишга келишиб олинган.[11] Кейинчалик Россиянинг иқтисодий чоралари натижасида Бухоро амирлигининг ички ва ташқи савдоси тўлиқ Россия томонидан назорат қилинадиган бўлган.

Хуллас, Бухоро амирлигининг иқтисодий ҳаётида Европа ва Америка мамлакатлари билан савдо алоқалари муҳим ўрин эгаллаб, савдо-сотиқ мунособатларини ривожлантиришда хизмат қилган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Boltayev, Bobir Baxtiyorovich. "BUXOROLIK MINIATURACHIRASSOM SADRIDDIN POCHCHAYEV IJODIGA BIR NAZAR." *Scientific progress* 1.6 (2021): 998-1004.

2. Rajabov, Oybek Iskandarovich. "BUXORODAGI AYRIM MUQADDAS QADAMJO-QAL'ALAR XUSUSIDA." *Scientific progress* 1.6 (2021): 1162-1168.

3. Умаров, Б. Б. "НА КИСЛЯКОВ ТАДҚИҚОТЛАРИДА ЖАНУБИЙ ТОЖИКИСТОН ЭТНИК ТАРИХИ." *Scientific progress* 1.6 (2021): 1005-1009.

4. Тўраева, Г. Б., Ўтаева, Ф. Х., & Жумаева, Н. А. (2021). ОА СУХАРЕВА ТАДҚИҚОТЛАРИДА БУХОРО ТАРИХИ ВА ЭТНОГРАФИЯСИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ. *Scientific progress*, 1(6), 1010-1018.

5. Bakhtiyorovich, Boltaev Bobir. "Excerpts from the life of the bukharian artist." *Middle European Scientific Bulletin* 12 (2021): 160-165.

6. Ochilov, A. T. "DATING OF THE ZAMANBABA CULTURE: ASSED ON ARCHAEOLOGICAL SOURCES." *Theoretical & Applied Science* 12 (2019): 589-591.

7. Mubinov, M. A. "Diplomacy of the eastern states and central asian khanates in the struggle for independence." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY* 2.5 (2021): 26-31.

8. Maksud, Beshimov. "Markets of Bukhara." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY* 2.5 (2021): 18-21.

9. Sharopov, Dilshod Ravshan O'G'Li. "ABDURAZZOQ SAMARQANDIYNING "MATLAI SA'DAYN VA MAJMAI VAHRAYN" ASARINING O'RGANILISH TARIXI." *Scientific progress* 2.1 (2021): 358-361.

10. Очилов, Алишер Тўлис Ўғли. "БУХОРО ВОҲАСИ ШАКЛЛАНИШИДА ЗАРАФШОН ДАРЁСИНИНГ ЎРНИ ВА ВОҲА ТАРИХИЙ ГЕОГРАФИЯСИГА ДОИР АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР." *Scientific progress* 1.6 (2021): 933-938 Murodova, Dilrabo Shomurodovna, and Feruza Xolmamatovna O'tayeva. "TF Gelax tadqiqotlarida Buxoro shahri mudofaa tizimining organilishi." *The Fifth International Conference on History and Political Sciences*. 2015.

11. Turaevich, Halimov Talat. "From the history of economic relations between central asia and india (XV-XVII centuries)." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY* 2.5 (2021): 22-25.

12. OCHILOV, Alisher. "JEWELRYC TRADITION IS A SOURCE OF STUDY OF BUKHARA HISTORY." *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi* 1.1: 105-116.

13. Бобожонова, Феруза Хаятовна. "БУХОРО МАДРАСАЛАРИ МАЪНАВИЯТ ДУРДОНАСИ." *Scientific progress* 2.1 (2021): 362-366.

14. Муродова, Дилрабо Шомуродовна. "ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА БУХОРОДА ИЛМ ВА ФАН (БУХОРО ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ МИСОЛИДА)." *Scientific progress* 2.1 (2021): 660-664.

15. Ochilov Alisher. "The Role of Zamanbaba Culture in The Social and Economic History of Bukhara Oasis During Bronze Age." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY* 2.4 (2021): 42-47.

16. JAMOLOVA, DILNOZA MUYIDDINOVNA. "THE END OF THE EMIRATE OF BUKHARA: THE END OF THE POLITICAL STRUGGLE BETWEEN THE JADIDS AND THE ULEMA." *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences* 1.1 (2021).

17. Jamolova, D. M. "Traveling to Modernity: Perception of Modernity of the Central Asian Muslims in the early 20th century." *International Journal of Psychosocial Rehabilitation* 9.24 (2020): 4202-4207.

18. Темиров Ф., Исломов Д. САДРИДДИН АЙНИЙ–ЗАМОНДОШИ ФИТРАТ ҲАҚИДА //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 1349-1354.

19. Темиров Ф., Халикова Н. БУХОРО АМИРЛИГИДА ТАШҚИ СИЁСАТ ВА ДИПЛОМАТИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИДАН //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 1276-1282.

20. Темиров Ф., Умаров Б. БУХОРО АМИРЛИҚДА ОИЛА, НИКОҲ ВА МЕРОС ҲУҚУҚИНИНГ АМАЛДА ҚЎЛЛАНИШИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 1201-1207.

БХСР ДА МАРКАЗ ВАКОЛАТЛИ ТАШКИЛОТЛАРИ ФАОЛИЯТИГА ДОИР МУЛОҲАЗАЛАР

Хайдаров М.М.-

Тарих фанлари доктори, профессор

Туркистон жамиятида, хусусан, Россия империясининг марказий шаҳарларида 1903 йилдан бошлаб сиёсий оқим ва таълимот сифатида пайдо бўлган бошқа бир сиёсий партия-большевиклар 1917 йил октябрда ҳокимиятни зўравонлик билан босиб олдилар. 1917 йил ноябрда большевиклар томонидан совет ҳокимияти Туркистонда ҳам ўрнатилди. “Большевизм балоси” (Фитрат ибораси) Туркистон жамиятини ҳам емиришга киришди. Туркистон Мухторияти ҳукуматининг Тошкентдан юборилган ҳарбий кучлар ёрдамида 1918 йил февралда ағдариб ташланиши Совет ҳокимиятининг нафақат Туркистон ўлкасида, балки бутун совет Россиясида амалга оширган дастлабки хуружи, большевизмнинг биринчи хужуми, тинч аҳолига нисбатан қўллаган илк хунрезликлари сифатида тарихда қолди.

Октябрь тўнтариши Россия давлатига иқтисодий, сиёсий, социал зарба берди. Шунинг учун бир гуруҳ тарихчилар уни ижтимоий қиёматга ўхшатишади. Совет давлатчилиқ институтларининг ибтидосидан интиҳосигача темир интизом, ҳарбийча бошқарув элементлари, ўн йиллар давомида жазо отрядлари системаси мавжуд бўлиб келди. Бироқ СССРдаги

Baqoyev Umidjon, Jamolova D.M. Ashtarxoniylar sulolasi va Hindiston davlati tashqi aloqalari.....	79
Amonkeldi Axmatov. XX asr 50-yillarida Buxoro adabiy muhiti	84
Шодиева Шахло. Бухоро амирлигидаги ижтимоий қатламлар фаолияти (XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошлари).....	87
Нормуродова Г.Б. Мирза Насруллоҳбий қўшбеги – ислохотпарвар вазир. 94	
Бобоев Феруз. Бухоро областида коллективлаштириш сиёсати ва унинг оқибатлари.....	98
Ҳаётова Нафиса. Бухоро шаҳарсозлиги тараққиётида логистика хизматларининг аҳамияти.....	103
Ҳайитов Ш.А. Ўрта Осиёда миллий - ҳудудий чегараланишлардан сўнг янгидан районлаштириш тадбирлари	106
Rajabov O.I. Buxoro vohasi aholisining xalqaro savdo-sotiqdagi aloqalari xususida	109
Миракбаров Мирҳомид. Мурунгов олтин конининг кўҳна Бухоро тарихида тутган ўрни	113
Ҳайитов Ж.Ш. Бухорода донли экин янги навларининг тарқалиши тарихини ўрганишда архив материаллари муҳим манба.....	115
Рашидов Шохжаҳон. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Бухоро вилоятига раҳбарлик қилган таниқли арбоб	118
Қудратов Ш.Ё. Бухоро амирлигининг ғарб мамлакатлари билан савдо алоқалари.....	121
Хайдаров М.М. БХСР да марказ ваколатли ташкилотлари фаолиятига доир мулоҳазалар.....	126
Рахмонов Камол. XX асрнинг 20-йиллари ижтимоий муаммоларига доир айрим мулоҳазалар	132
To'rayeva Guli, Elmurodova Xursandoy. XVII-XIX asrlarda O`rta Osiyo masalasida ingliz-rus raqobati	134
Тураев Х. Бухара и сефевидский Иран: основные тенденции взаимоотношений	139
Ahmadov Humoyun. Choriqulboy hayotiga bir nazar	145
Mubinov Muhammadali. Buxoro amirligining o`z mustaqilligi uchun kurashlardagi diplomatiyasi.....	148
To'rayeva Guli. Turkiston to'plamining yaratilish tarixi	154
Zamonov A.T., Subhonov Farruhjon. Subxonqulixonning bir necha marta taxt vorisi tayinlashiga nima sabab bo'lgan edi?.....	158

3- ШЎЪБА. БУХОРО ТАРИХИ МАНБАШУНОСЛИГИ ВА ТАРИХШУНОСЛИГИ; БУХОРО ТАСАВВУФ ТАРИҚАТЛАРИ МАКТАБИ.....

Rajabov O.I. Buxorolik o`rta asr islomshunos olimlar.....	162
Равшанов Ўқтамали. Бухоро музейида сақланаётган қуръонлар коллекцияси.....	168
Чўтматов Жўрабек. Термиз ва Бухоро илмий алоқаларига доир.....	174

**BUXORO DAVLAT
UNIVERSITETI**